

DOUĂ INSCRIȚII INEDITE DE LA HISTRIA

Alexandru SUCEVEANU

Marea biserică - foarte probabil episcopală - de la Histria, căreia i-am închinat până acum 17 campanii, dar va mai necesita măcar două sau trei campanii pentru a intra în restaurare, continuă să ofere anual o recoltă arheologică de o excepțională calitate¹. Documentele epigrafice, fie aparținând momentului de funcționare al bisericii - cum ar fi remarcabilul **trisagion**, pentru a cărui publicare va trebui să așteptăm, în speranța descoperirii altor fragmente, înlăturarea profilelor dintre casele - fie utilizate ca material de construcție în biserică, țin pasul - ca importanță și valoare - cu celelalte descoperiri. Din rândul acestora două ni s-au părut a avea o relevanță specială, motiv pentru care ne-am hotărât să le încredințăm luminii tiparului înainte de publicarea monografică a întregii biserici.

I. Altar onorific (Fig. 1, a, b).

Respectivul altar a fost folosit ca pilastru - bază de coloană la o construcție - probabil portic - din **atrium**-ul bisericii, construcție pe care am dat-o în a doua jumătate a sec. VI p. Chr. Altarul, de calcar - cu profilele pe partea superioară și inferioară a inscripției cioplite, desigur pentru a permite instalarea coloanei de deasupra, și având în partea de sus a altarului, orientată în momentul utilizării lui ca pilastru către vest, un orificiu rectangular - are dimensiunile de 1,00 x 0,58 x 0,64 m. Dimensiunile câmpului inscripției sunt de 0,60 x 0,58 iar înălțimea literelor este de 0,04 m. Ele sunt îngrijit gravate, dar datarea inscripției pe criterii paleografice este superfluă din moment ce documentul, cum vom vedea îndată, poate fi precis datat pe baza perechii de consuli.

Starea în care ne-a parvenit inscripția necesită unele remarci preliminare propunerii de lectură a acesteia. Astfel în rândurile 1-3 este limpede că ne aflăm în fața unei dedicații imperiale, începute prin clasicul **pro sal(ute)**, numai că și așa rămâne prea puțin spațiu pentru transcrierea corectă a titulaturii împăratului și a coregentului acestuia. Căci în fapt este vorba de **Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius** (25 Februarie 138-7 Martie 161) și de coregentul **Marcus Aelius Aurelius**

1. Singura publicație despre această biserică, mai exact spus despre basilica mai mică, din secolele IV-V p. Chr., suprapusă de marea biserică din secolul VI, aparține lui O. Bounegru, în *La politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire Romain (IIe - IVe siècles après J.-C.)*. Actes du 1er Colloque Roumano - Suisse, Deva 1991, Cluj, 1993, p. 195-196. În curând, mai tinerii mei colegi M.V. Angelescu și Adela Băltăc vor publica rezultatele obținute din așa-numitul sondaj α , în care s-a putut identifica unul din cele mai explicite profile din cetate, de la stâncă la stratul vegetal.

Verus Caesar (5 Decembrie 139 - 6 Martie 161).² Or inscripția noastră nu permite decât întregirea: **Pro sal(ute) [Imp(eratoris)] T(iti) A[e]li (sic) Antonin[us] [P]ii** (în ligatură) **e[st] Aureli (sic) Veri [C]a[e]s(aris)**. Aceste abateri de la titulatura clasică a celor doi, la care mai adăugăm faptul că documentul este redactat în limba latină, ne îndeamnă să postulăm proveniența documentului din mediul rural histrian, de unde atâtea monumente vor fi ajuns să fie folosite la reconstrucția cetății romane târzii.

Numele și calitatea primului dedicant, din rândurile 4-6, ridică deasemenea probleme speciale. **Nomen**-ul său fiind clar **Aelius**, nu credem că ne hazardăm prea mult propunând întregirea **praenomen**-ului său în **[T(itus)]**, ceea ce înseamnă că personajul nostru va fi primit cetățenia romană în vremea sus-numitului împărat Antoninus Pius. Când anume va fi avut loc acest eveniment, sperăm s-o putem preciza atunci când vom examina istoria dislocărilor unității militare din care făcea parte. Până atunci să menționăm că porecla (**cognomen**) sa (**Mucatral(is)** sau **-us**) ne dezvăluie clar ascendența sa tracică³ chestiune asupra căreia vom reveni atunci când vom discuta numele și calitatea celui de-al doilea dedicant. **[T(itus)] Aelius Mucatral(is)** sau **-us** nu putea fi decât **ve[ter]anus**, cu mențiunea că ultimele două litere din acest cuvânt sunt abia vizibile, din moment ce după el urmează numele unei unități militare. El nu poate fi întregit decât prin **al(ae) I (= primae) Fl(aviae) Gaetul(orum)**, câtă vreme s-a afirmat că singura **ala** din armata Moesiei Inferioare care să poarte numărul de ordine I și supranumele de **Flavia** era cea a geturilor africani.⁴ Aceasta dacă nu admitem că veteranul nostru va fi servit într-o unitate militară activă în altă provincie a Imperiului, posibilitate mai greu de luat în considerație, așa cum vom vedea îndată.

Numele celui de-al doilea dedicant, din rândurile 6-7, este în filiație greacă, cu nume și patronim, indiciu clar că el nu beneficiase de cetățenia romană. Mai greu de reconstituit, din pricina fracturilor pietrei, el poate fi totuși întregit în **[S]e[ut]es Mucatr[al(is)]**. Atât numele cât și patronimul, cum am văzut, ne îndreaptă spre aceeași lume tracică⁵, mai mult chiar, având în vedere coincidența dintre **cognomen**-ul primului dedicant și patronimul celui de-al doilea, n-ar fi de loc exclus ca între cele două personaje să fi existat o legătură de rudenie. Acesta din urmă va fi îndeplinit o funcție, din a cărei prescurtare nu ne-a rămas decât litera **G**. Având în vedere certitudinea situației sale de non-cetățean (**peregrinus**), singura întregire rezonabilă ni se pare a fi aceea de **[ma]g(ister)**, desigur într-un **vicus** din teritoriul histrian. În vicus Secundini spre pildă, apare un **magister** al cărui nume a fost întregit în Muca[tralis] (ISM I, 342). În vicus Quintionis, pe de altă parte, este menționat un **magister** cu numele de Mucatralus Doli (ISM I, 330), și chiar un personaj cu numele de Mucatrio Seutonis (ISM I, 308). Având în vedere că acesta din urmă moare la 35 de ani, identitatea dintre el și veteranul nostru - care trebuie să fi avut în momentul lăsării la vatră măcar 45 de ani - nu poate fi susținută, ceea ce nu înseamnă că documentul nostru n-ar fi putut să provină chiar din vicus Quintionis. După cuvântul **[ma]g(ister)**, apare litera **D**, cu o hastă orizontală în interiorul literei, urmată de un **S** abia vizibil pe piatră. Singura întregire posibilă ni se

2. J.E. Sandys, **Latin Epigraphy**, Groningen, 1969², p. 243-244.

3. D. Detschew, **Die thrakischen Sprachreste**, Viena, 1957, p. 317-319; I.I. Russu, **Limba traco-dacilor**, București, 1967², p. 66.

4. A. Aricescu, în **Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine**, București, 1977, p. 247.

5. D. Detschew, **op. cit.**, (nota 3), p. 434-437; I.I. Russu, **op. cit.**, (nota 3), p. 121-122.

pare a fi **de** (în ligatură așadar) **s(uo)**, pentru un mai corect, desigur, **de ș(uis)**, din moment ce este vorba, logic, de averile celor doi dedicanți.

În sfârșit, perechea de consuli, prescurtați în rândurile 8-9 prin **Glabrione et Homullo co(n)s(ulibus)** - pe numele lor întreg Manius Acilius Glabrio Cnaeus Cornelius Severus și Marcus Valerius Homullus - indica anul 152.⁶

Având în vedere toate observațiile de mai sus, propunem următoarea lectură⁷:

Pro sa(ute) [Imp(eratoris)] T(iti) A[e]-
li(sic) Antonini [P]ii e[t]
Aureli (sic) Veri [C]a[e]s(aris)
posuerun[t T(itus)] Ae-
 5 **lius Mucatral(is sive -us) ve(teranus)**
al(ae) I Fl(aviae) Gaetul(orum) et [S]e(ut(es)
Mucatr[al(is) ma]g(ister) de ș(uo)
Glabrione et Ho-
mullo co(n)s(ulibus).

Interesul principal al acestei inscripții constă în menționarea primei unități flaviene de cavalerie a getulilor (ala I Flavia Gaetulorum), ale cărei dislocări în Moesia Inferior ca și în alte provincii ale Imperiului Roman constituiesc subiect de aprinse dispute între specialiști. O **ala** de getuli este atestată în 86 în Iudeea - după ce va fi luptat în războiul iudaic al lui Vespasian - pentru ca odată cu constituirea provinciei Arabia (sub Traian, în 105) să fie transferată în această provincie unde a garnizonat în tot cursul secolului al II-lea și poate și al III-lea.⁸ Ea primește supranumele de **veterana** odată cu constituirea, înainte de anul 86⁹, unei alte unități de cavaleriști getuli și anume cea pomenită în inscripția noastră - ala I Flavia Gaetulorum. Această din urmă unitate este atestată în armata Moesiei Inferioare unde va fi activat încă de la înființare - în diplomele din 99 (CIL XVI, 45) și 110/113 (CIL XVI, 58), pentru ca în 114 să fie menționată printre unitățile auxiliare de cavalerie din provincia Pannonia Inferior (CIL XVI, 61). Problema revenirii ei în Moesia Inferior - complet eludată în lucrările mai vechi¹⁰ - a fost redeschisă abia după publicarea unei inscripții tomitane, asupra căreia vom reveni.¹¹ S-a opinat, deci, că ea ar fi fost transferată din nou în Moesia Inferior fie în vremea lui Antoninus Pius¹², fie chiar în cea a lui Marcus Aurelius.¹³ Descoperirea

6. A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 43; G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht (Antiquitas, I, 27)*, Bonn, 1977, p. 162.

7. Pentru utilele lor observații, le mulțumesc colegilor Octavian Bounegru și Dorin Nicola.

8. K. Cichorius, RE, I, 1984, col. 1243, s.v. **ala**; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 35; M. Speidel, *Latomus*, 33, 1974, p. 935; Idem, in ANRW, II, 8, 1977, p. 705-706; M. Christol, Th. Drew - Bear, in *La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon* (ed. Y. Le Bohec), Paris, 1995, p. 81-83.

9. În diploma CIL, XVI, 33 din anul 86, **ala** din Orient poartă supranumele de **veterana** ceea ce înseamnă că la acea dată exista deja ala I Flavia Gaetulorum.

10. În afara lucrărilor lui Cichorius și Wagner, citate mai sus în nota 8, nici J. Benes, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 8 și 99 nu discută acest lucru.

11. A. Rădulescu, in *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 155, nr. 10 - ISM, II, 127.

12. M. Christol, Th. Drew - Bear, *op. cit.*, (nota 8), p. 83.

13. A. Aricescu, *op. cit.*, (nota 4), p. 243.

ROSAL N TA
 ANTONINI IE
 AVRELIVIRI AS
 POSVERINI IAE
 LIVS.MVCATRALV.
 ALI.FLG, IVT
 MVCAT GDJ
 GLABRIONE ETHO
 NVLLO COS

Fig. 1. Histria. Altar onorific.

recentă a două diplome din 125¹⁴ și, respectiv, din 127¹⁵, care o atesta printre trupele Moesiei Inferioare, a avut darul să clarifice definitiv lucrurile: ala I Flavia Gaetulorum n-a staționat în Pannonia Inferior decât o scurtă perioadă de timp, după 110/113 și până în 125. Recrutat la scurtă vreme după revenirea în Moesia Inferior, poate chiar în 127, omul nostru - Titus Aelius Mucatralis - ar fi putut să ridice inscripția de care ne ocupăm după cei 25 de ani de serviciu militar, adică în 152, cu ocazia lăsării sale la vatră și deci a obținerii cetățeniei romane.¹⁶

Discuția ar fi putut fi încheiată aici, dacă documentul epigrafic mai sus analizat n-ar avea o legătură, fie și tangențială, cu inscripția tomitană mai sus evocată. Înainte de a-i analiza toate implicațiile, să mai notăm că dosarul epigrafic tomitan ne mai oferă două dovezi ale prezenței unității ala I Flavia Gaetulorum la Tomis. În prima dintre ele (ISM II, 247) este pomenit un veteran al acesteia, poate cândva în cursul secolului al II-lea. A doua mențiune a aceleiași **ala** poate fi citită în faimosul **cursus honorum** al cavalerului Publius Aelius Ammonius (ISM II, 106), care, printre alte însărcinări militare, o va fi avut și pe aceea de prefect al acesteia după anul 240, fără îndoială în cadrul provinciei Moesiei Inferior. Singura concluzie logică ar fi deci că, după scurtul **intermezzo** pannonic, ala I Flavia Gaetulorum n-a mai părăsit garnizoana moesică, contribuind la apărarea litoralului pontic.¹⁷ Părea așadar normal să se considere că mențiunea aceleiași **ala** se regăsește și în dedicația către divinitatea locală Heros Manibazos a lui Sedatius Apollonius "prefect al călăreților alei getulilor din Arabia" (ISM II, 127: ἑπαρχὸς ἰππέων εἰληθῆ Γαιτούλων τῶν ἐν Ἀραβίᾳ), amintita dedicație nefăcând decât să confirme îndelungata staționare a unității ala I Flavia Gaetulorum în zona traco-moesică, deasemenea până către mijlocul secolului al III-lea.¹⁸ Mențiunea finală "din Arabia" (τῶν ἐν Ἀραβίᾳ) a dat însă naștere la două interpretări diferite. Pornind de la premisa - repet, normală - a identității dintre unitatea condusă de Sedatius Apollonius și ala I Flavia Gaetulorum, unii cercetători au interpretat respectiva mențiune ca rezultat al unei campanii în Arabia a respectivei unități.¹⁹ Pentru alții, în schimb unitatea condusă de Sedatius Apollonius este ala veterana Gaetulorum, garnizonată din 105 în Arabia. În consecință, aceiași cercetători sunt obligați să susțină originea tomitană a lui Sedatius Apollonius, singura care ar fi putut să explice dedicația - făcută fie la începutul misiunii sale arabe, fie la reîntoarcerea în patria tomitană - a acestuia către o divinitate tipic tracică.²⁰ Soluția este fără îndoială ingenioasă, dar dacă printre argumente figurează și acela că era mai normal ca la Dunărea de Jos

14. W. Eck, M.M. Roxan, ZPE, 116, 1997, p. 193-203.

15. M.M. Roxan, ZPE, 118, 1997, p. 287-299.

16. Îi rămân îndatorat atât colegului C. C. Petolescu pentru bibliografia semnalată, și, ca de obicei, pentru fructuoasele discuții prilejuite de acest nou document, cât și colegului L. Petulescu.

17. Al. Suceveanu, BJ, 192, 1992, p. 195-223, pentru problematica generală a apărării litoralului vest-pontic.

18. Susțin identitatea dintre **ala** condusă de Sedatius Apollonius și ala I Flavia Gaetulorum încă din 1974 (RRH, 13, 1974, 2, p. 323; BJ, 192, p. 216-217) și, cu unele rezerve, în **La Dobroudja romaine** (în colab. cu Al. Barnea), București, 1991, p. 63, rezerve generate de îndoielile autorului la culegerii de inscripții tomitane (ISM, II, 127), Iorgu Stoian.

19. A. Aricescu, **op. cit.**, (nota 4), p. 239-248, opinie înregistrată și de regretatul H. Devijver, PME, IV, Suppl. 1, Louvain, 1987, p. 1715-1716 (S 13).

20. Pentru non-identitatea dintre cele două unități, vezi încă A. Rădulescu, **op. cit.**, (nota 11), p. 156, nota 2, iar pentru originea tomitană a lui Sedatius Apollonius, M. Speidel, M. Christol și Th. Drew - Bear, citați mai sus în nota 8.

dedicațiile militarilor să fie făcute în limba latină, atunci fie-ne îngăduit - având în vedere fragilitatea lui, izvorâtă dintr-o mai mult decât superficială cunoaștere a materialului epigrafic tomitan și, în general, vest-pontic²¹ - să ne îndoim de verosimilitatea ei. Fără a încerca să tranșăm acum această oricum **vexata quaestio**, ne întrebăm, în măsura în care în document se spune "celor din Arabia" (τῶν ἐν Ἀραβίᾳ) și nu "celei (=alei) din Arabia" (τῆς ἐν Ἀραβίᾳ), dacă respectiva mențiune n-a dorit să indice sorginta getulilor, de o manieră ceva mai imprecisă dar oricum mai exotica.²²

II. Epitaf cripto-creștin (Fig. 2, a, b)

Acest epitaf a fost folosit ca treaptă de acces dinspre **atrium** spre **narthex**, foarte probabil încă din prima jumătate a secolului al VI-lea p. Chr. De menționat faptul că piatra trebuie să fi fost multă vreme folosită ca treaptă, din moment ce suprafața scrisă este foarte tocită. Epitaful, din calcar, are dimensiunile de 1,63 x 0,54 x 0,22 cm. Dimensiunile câmpului inscripției sunt de 0,60 x 0,375 cm iar înălțimea literelor este de 0,04 - 0,05 m. Ductul acestora se îndreaptă către secolul al IV-lea, judecând după analogiile cu inscripția tomitană IGLR, 4 (**Ordinibus Scythicis ...**), dar mai cu seamă cea histriană conținând epitaful subofițerului din al XII-lea detașament de **catafractarii** cu garnizoana la Trimammium (IGLR, 110). Cu excepția gradului avansat de tocire, vizibil mai cu seamă în dreapta inscripției, adică la extremitatea exterioară a treptei, inscripția este perfect lizibilă, astfel încât propunem următoarea lectură²³:

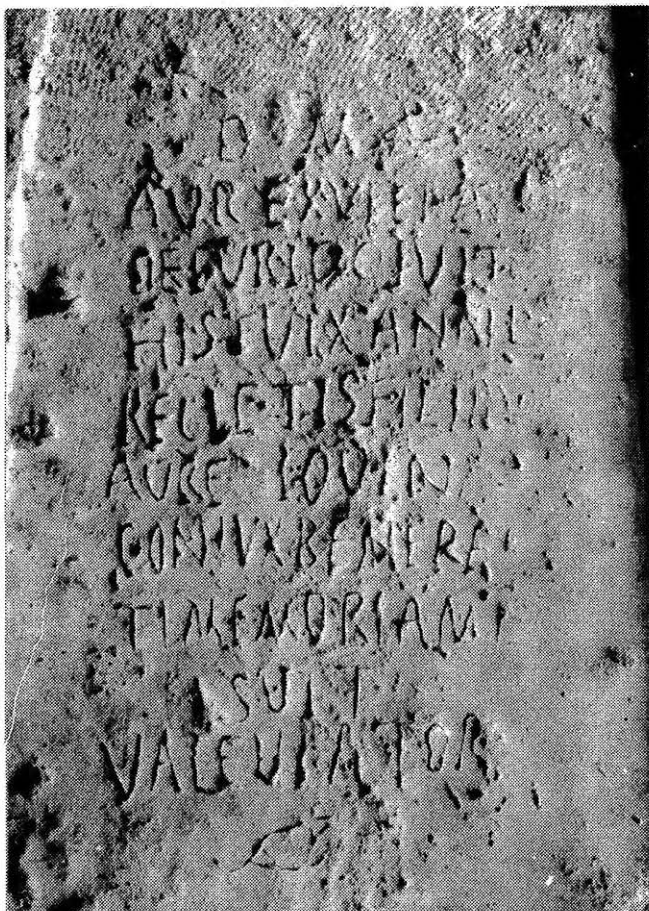
D(is) M(anibus)
 Aur(elius) Exuperat(us)
 decurio civit(atis)
 Hist(riae) vix(it) ann(is) L
 5 relictis filiis.
 Aure(lia) Iovina
 coniux beneme (în ligatură) re[n]
 ti memoriam p-
 osuit.
 Vale viator.

De o remarcabilă claritate, dacă nu chiar banalitate (poate cu excepția mențiunii din r. 5, de înțeles ca o precizare a faptului că defunctul avea fii), inscripția noastră își vede considerabil sporit interesul prin datarea sa în secolul al IV-lea p. Chr. Astfel avem pentru prima oară atestat la Histria - ca de altfel în toată Dobrogea - titlul de **decurio civitatis** în perioada romană târzie. A existat și interpretarea (IGLR, 114) ca pe un alt epitaf histrian să apară aceeași magistratură, în formula ex **decurion[e]**. Ceea ce pare a-i fi scăpat autorului acestei ipoteze este particularitatea că magistraturile

21. La Tomis, de pildă, sunt înregistrate nu mai puțin de nouă inscripții grecești menționând militari romani (ISM, II, Indici, p. 397).

22. Opinia din text contravine aceleia a soților Robert, BÉ, RÉG, 77, 1964, p. 195, nr. 293, potrivit cărora mențiunea respectivă se referă la locul de garnizoană al trupei. Pentru getuli, de localizat **grosso-modo** în sudul Mauretaniei și al Numidiei, vezi H. Dessau, RE, VII, 1912, col. 464-465, s.v. **Gaetuli**. Oricum, nu cred că la circa 180 de ani de la înființare, când de la getuli nu va fi rămas decât numele, mai era posibilă menționarea cu precizie a țării lor de baștină.

23. Le mulțumesc colegilor Alexandru Avram și Costantin Băjenaru pentru unele sugestii de lectură și de întregire.

D M &
 AVR EXUPERAT
 DECVRIDCVIT
 HISTVIX ANNIL
 RELICTISFILIV
 AURE IOVINA
 CONIVXBENEF
 TIMEMORIAM
 ISUIT
 VALEVIATOR
 A^c

Fig. 2. Histria. Epitaf cripto-creştin.

romane târzii sunt nu numai viagere ci, cel mai adesea, și ereditare. În aceste condiții preferăm să ne raliem celeilalte intepretări a aceluiași document (ISM I, 279), potrivit căreia este vorba de un veteran (fost **decurio** într-o trupă de cavalerie), ceea ce nu înseamnă, desigur, că problema dăinuirii instituțiilor și magistraturilor tradiționale în perioada romană târzie n-ar fi nu numai importantă ci și, cum rezulta și din documentul nostru, foarte probabilă.²⁴

Dar interesul inscripției noastre nu se oprește aici. Îndată după invocarea zeilor Mani este gravată crucea monogramatică (ca de ex. în IGLR, 149) - este drept, într-o poziție mai puțin ortodoxă²⁵ - după cum n-ar fi exclus ca sub ultimul rând să nu fie reprezentată o **hedera distinguens**, ci binecunoscutul simbol creștin al peștelui (vezi de ex. IGLR, 55). Certitudinea existenței pe piatră a crucii monogramatice precum și posibilitatea reprezentării peștelui ne obligă la reanalizarea datelor onomastice, capabile poate să ne ofere nu numai o cronologie mai strânsă a documentului ci și a atmosferei care trebuie să fi precedat instaurarea definitivă a creștinismului în vechea colonie milesiană de pe malul lacului Sinoe. Atât **cognomen**-ul defunctului, Exuperatus, cât și cel al soției acestuia, Iovina (cea care îi ridică monumentul funerar = **memoriam**)²⁶, sunt atestate și în perioada precreștină. Iovinus/a este un **cognomen** theoforic derivat de la Iuppiter.²⁷ El este frecvent întâlnit în perioada precreștină, dar în secolul IV el poate fi considerat un **cognomen** de sorgintă imperială, în măsura în care reprezintă, gramatical vorbind, o dezvoltare a lui Iovius, **cognomen**-ul împăratului Diocletian.²⁸ Există așadar toate șansele ca Aurelia Iovina să fi văzut lumina zilei în ambianța tetrarhică (284-305). Exuperatus pe de altă parte, poate însemna atât "Victoriosul" cât și "Învinsul".²⁹ Mai există însă și un alt sens al acestui **cognomen** în cazul în care admitem că el s-ar fi născut - către sfârșitul secolului al III-lea de asemenea - într-o familie care ar fi putut îmbrățișa religia creștină, și anume "Mântuitorul". Oricum ar sta lucrurile, pe la jumătatea secolului IV, când închide ochii, pe piatra sa de mormânt apare, alături de păgânul Dis Manibus, crucea monogramatică precum și, eventual, simbolul creștin al peștelui. Or, după părerea noastră, această dualitate nu s-ar putea data decât între 313, anul edictului de tolerare a religiei creștine de la Milano al lui Constantin cel Mare și Licinius, și 379/381 când prin mai multe edicte religia creștină este proclamată unică religie oficială.³⁰ În aceste condiții inscripția noastră devine cel mai timpuriu document cripto-creștin de la Histria și unul din cele mai timpurii din întreaga Dobroge. Acest lucru nu exclude, desigur, apariția - fără îndoială limitată de binecunoscutele persecuții - a unor adepți ai noii religii încă din primele veacuri ale erei creștine.³¹ Receptiv la toate noile religii orientale, ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră nu putea respinge - în contrast cu tot Imperiul - noua religie creștină.

24. Em. Popescu, *Dacia, N.S.*, 19, 1975, p. 173 - 182.

25. Datorz identificarea acestui simbol unei discuții cu prietenul Al. Barnea.

26. Pentru **memoria** cu sens de mormânt, vezi, L. Lupas, *St. Cl.*, 5, 1963, p. 111-134.

27. I. Kajanto, *The Latin Cognomina* (Commentationes Humanarum Litterarum, 36, 1-4, Helsinki, 1965), p. 212.

28. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 486, nota 2.

29. I. Kajanto, *op. cit.*, (nota 27), p. 94.

30. Vezi în general, R. Rémondon, *La crise de l'Empire Romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris, 1964, p. 145 și 193-194.

31. Al. Suceveanu, *Contributo alla storia del cristianesimo nella Scizia Minore*, în *Timpul Istoriei, I. Memorie și Patrimoniu (In honorem emeritae Ligiae Bârzu)*, București, 1997, p. 167-178.

DEUX INSCRIPTIONS INÉDITES D'HISTRIA

- Résumé -

Les deux inscriptions qu'on publie maintenant ont été trouvées dans la grande basilique, probablement épiscopale, où elles étaient utilisées comme matériaux de construction.

I. Autel en l'honneur de l'empereur Antonin le Pieux et de Marc - Aurèle César, érigé par Titus Aelius Mucatralis, vétéran d'origine thrace de l'ala I Flavia Gaetulurom, et par Seutes Mucatralis, maire (**magister**) dans un village du territoire histrien, en 152, année du consulat de Glabrio et de Homullus. L'ala dans laquelle a fait son service militaire Titus Aelius Mucatralis faisait partie, dès sa constitution, de l'armée de la Mésie Inférieure, n'étant déplacée que pour une courte période (après 110/113 et avant 125) en Pannonie Inférieure. L'autel a pu être érigé à l'occasion de la **honesta missio** de Titus Aelius Mucatralis. En Orient on connaît une ala veterana Gaetulorum et si dans le **curus honorum** tomitain du cavalier P. Aelius Ammonius (ISM II, 106) il est sûr qu'il s'agit de l'ala I Flavia Gaetulorum, dans la dédicace toujours tomitaine d'un préfet d'une ala Gaetulorum (ISM II, 127) à une divinité locale (Heros Manibazos) on a voulu reconnaître, d'ailleurs avec assez peu des chances, celle d'Orient.

II. Epitaphe érigée par Aurelia Iovina à son mari, Aurelius Exsuperatus, membre du sénat de la cité (**decurio civitatis**), qui a vécu 50 ans. Datable, d'après l'écriture, du IVe siècle ap. J.-Chr., l'inscription - importante pour la mention des institutions traditionnelles dans la période romaine tardive - présente en plus la croix monogrammatique, gravée assez discrètement après l'invocation des Dii Manes, ainsi, que, en bas, la représentation probable du symbole chrétien du poisson. Elle est ainsi le plus ancien document crypto - chrétien d'Histria, conçu sans doute après 313 mais avant 380, date à laquelle la religion chrétienne devient l'unique religion d'état.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1 a, b, Histria. Autel honorifique.

Fig. 2 a, b, Histria. Epitaphe crypto-chrétienne.